
Szabó Tünde

KÉT TANULMÁNY A HELYI ÉRTÉKVÉDELEMRŐL

SZOBROK, ÚTMENTI KERESZTEK SOMOGYBAN

A köztéri szobrok, út menti keresztek településeink szinte felbecsülhetetlen értékű objektumai. Különösen vonatkozik ez a műemléki védelem alatt állókra. Somogy megye 540 országosan védett műemléke közül 45 a szobor, kereszt, kálvária. A Megyei Műemlékjegyzékben 19 Nepomuki Szent János, 4 Szentháromság, 3 Szent Vendel, 1 Szent Flórián, 2 Szent György, 2 Szent Rókus, 2 Kálvária, 2 kereszt, 2 síremlék és 8 egyéb szobor található önálló védelem alatt. Természetesen azok a szobrok és keresztek, amelyek műemlékek közvetlen környezetében, azzal közös telken állnak – mint például a védett templomok kertjében – azonos védelemben részesülnek. Számuk több száz a megyében.

Az országosan védett műemlékeken kívül több ezerre tehető a településtörténet, helytörténet vonatkozásában *helyi védelem*-re érdemes szobor és kereszt. Az új építési törvény írja elő, hogy ezeket a helyi önkormányzatoknak számba kell venni, úgynevezett építészeti értékvizsgálat készítése után a település többi, helyi szempontból értékes objektumával együtt rendeltetéssel védeni.

Számos önkormányzat, főépítész és civil szervezet mint például a Város és Faluszépítő Egyesületek együttműködéséről adhatunk számot, ennek példaértékű eredménye a helyi védelem szabályrendeletek elkészítése, többek között Kaposváron, Siófokon, Fonyódon, Zamárdiban, Balatonföldváron, vagy a kisebb települések közül Somogyúton, Kötcsén, Szőlódon.

Sokan jelenleg is ezen az értékmentő munkán dolgoznak. A legutóbbi felmérés munka során egyedül Karód településen 19 kökeresztet vettek számba.

A szakirodalomban a somogyi szobrokról, keresztekről viszonylag kevés adatot találunk. Szinte csak a szakemberek által forgatott *Műemlékvédelem* című folyóirat ad számot egy-egy értékes, védett szobor restaurálásáról.

Hiányt pótló műnek tekinthető és a Somogy Megyei Közútkezelő KHT kezdeményezésére és támogatásával, 1998-ban megjelent *Isten dicsőségére – keresztek és szentszobrok a somogyi országos közutak mentén* c. könyv. Reméljük, hogy lesz folytatása, és teljeskörűen hamarosan kiadásra kerül a többi kereszt és szobor is.

A somogyi táj- és településképhez tartozó szobrok és keresztek mindig fontos, kiemelt helyen állnak, például útelágazásban, hidak, folyók, patakok, műemlékek, jelentős középületek mellett, vagy a települések főterein, főútjai mentén vagy temetőkertekben. De találkozhatunk keresztekkel, Mária-oszlopokkal a somolryi szőlőhegyeken, sőt családi házak kertjeiben is. A kökereszteket általában Isten dicsőségére, vagy engesztelésül, vagy egy-egy nevezetesebb esemény emlékére állították. A talapzat felirata tanúskodik arról, hogy ki és mikor, milyen alkalomból állította. Például Nemeseid külterületén, útelágazásban álló szobor talapzatán az alábbi szöveg olvasható: *Fájdalmas Szűz Mária könyörögj érettünk hálából állíttatta Tóth István és neje Horváth Anna a fájdalmas Szűz Máriának a szomorúak vigasztalójának – Harnás F., Keszthely*

A somogyi keresztekéről szóló könyvben Sonkoly Károly művészettörténész írása említi, hogy a XVIII. században először fából kezdtek keresztekét állítani. Ezeket a XIX. században általánosan kezdik felváltani kőkeresztekkel. Mivel megyénkben nem volt jelentős kőbánya, Fertődről, vagy a Keszthely környéki kőbányákból szereztek be a kőanyagot.

Eszes László forrásértékű tanulmányában olvashatunk a XVIII-XIX. századi híres keszthelyi kőfaragó céhek munkáiról. Számos balatonkönyéki somolryi szobrot is említi, melyek még ma is megtalálhatók és nem szerepelnek a hivatalos Műemlék-jegyzékben. Így többek között a XVIII. században, keszthelyi kőfaragók készítettek a balatonszentgyörgyi Szentháromság, a mesztegnői *Ecce homo* szobrokat, és e korból származik a legtöbb Nepumuki Szent János szobrunk is.

Közülük a legismertebbek a kaposvári, a kaposvár-toponári, a nágocsi, balatonlelle, balatonendréd, böhönyei, ötvöskönyi, háromfai, alsóbogáti, gálosfai és még folytathatnánk a felsorolást.

Somogyban a keszthelyi mesterek mellett a pécsi mesterek munkái jelentősek.

A megyében legkedveltebb Nepumuki Szent János 1340-ben született a csehországi Pomuk községben. Mint ismeretes, a prágai püspök helytartója és a cseh királyi család gyónatója volt. IV. Vencel cseh királlyal szemben a gyónási titok megtartása miatt mártírhálált halt. A király megkínózta, majd a Moldva hídjáról a folyóba dobta. Ezért áll a szobor papi ruhában általában folyók, patakok mellett, fejét a víz felé fordítva. Szentté 1729-ben nyilvánította az Egyház.

A XVIII. század másik kedvelt szentje Szent Flórián volt, az ő tiszteletét német telepések terjesztették el. Római katona volt, aki vértanúhalált halt, mert megtagadta a pogány istenek áldozatát. A fazekasok és a tűzoltók védőszentjeként tartják számon, az ő emlékére állították többek között a kaposvár-toponári vagy az iharosberényi szobrokat.

A barokk szentszobrok közül Szent Vendelt ábrázolja a balatonberényi, balatonszentgyörgyi vagy a buzsáki. A legenda szerint ír királyfi volt, aki lemondott a világi életről, remeteként, pástorként élte le életét. A balatonszentgyörgyi szobor készítőjét név szerint is ismerjük, a szobor felirata szerint 1801-ben készítette Zihbarth József.

Festetics Kristóf állította a megye egyik legismertebb szobrát, az úgynevezett *Rokokó Madonnát* toponári kastélya közelében 1770. körül. A pestisjárvány emlékére állított szobor későbbi telekalakítás során egy családi ház udvarába került. Innen telepítette át a Megyei Műemléki Albizottság és az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség Kőfalvi Imre győri kőfaragó restaurátor irányításával Kaposvár főterére, ahol ma is látható.

Érdekességként megemlíthetjük azt a hagyományt, hogy vörös színű terméskőből állították általában a pestist, és a járványokat távol tartó keresztek.

A szobrok és keresztek helyreállítása különleges technológiát, restaurátori szakértelmet igényel. A szakképzett restaurátorok név- és címjegyzéke a Kamara kiadásában rendelkezésre áll. Példaértékű helyreállítást, restaurálást végeztek például a kutasi Szentháromság és a kaposvári Nepumuki szent János szobornál.

A milleneumi településszépítés kapcsán remélhetően egyre több szobor és útmenti kereszt kerül felújításra, restaurálásra.

Szólád a Balaton háttértelepüléseinek körében főként jó minőségű boráról ismert somogyi kistelepülés.

Az alig 800 fő lakosú falu elhelyezkedését, faluszerkezetét jelentősen meghatározta földrajzi helyzete, geológiai sajátosságai. Az itt található 10-15 m vastag *löszhátat* a falutól a külterületre, főként a szőlőbe vezető löszmélyutak szabdalják. E földutak – melyeket a megye más területen *horhóknak*, itt *horognak* hívnak a falubeliek – meredek oldalába már emberemlékezet óta löszpincéket építettek a szőlődiak. Mint a partifecskék hasonló helyen sorakozó odú-fészkei, egymás mellé épültek a sok helyen 5 m mélységet is meghaladó, löszbe vájt tároló helyiségek, pincék.

Vörös Gyula polgármester lúvta fel figyelmemet rájuk, lévén maga is tanácstalan abban, hogy milyen védelemben kellene őket részesíteni. Róluk nyilvántartás nem készült, telekkönyvezve nincsenek, hozzájuk földterület nem tartozik. Sok közülük beomlott, nem gondozzák, soknak a tulajdonosa sem ismert. Már megjelent néhány „pincefogaló” a környező településekről, akik egy-egy gondozatlan, gazzal benőtt pincét kitisztítottak, helyreállítottak és használják.

A helyszínelés során megállapítottuk, hogy a Pálinkásház horogban 7 db, a Kakasdombon 13 db, a Vadvirág utcának nevezett horogban 40 db, a nezdei Molnár horogban 15 db löszpince található. Bár Somogy megyében több településen, így például Kapolyban, Kötcsén is találkozhatunk hasonló tárolóhelyekkel, ilyen nagy számban (75 db) és pincesor-szerűen telepített változatban tudomásom szerint csak itt találhatók.

A Szólád környéki szőlőművelésnek évszázados hagyományai vannak, csakúgy, mint a Balaton déli partján több településen. A középkorban, 1229-ben II. Endre király oklevele már utal arra, hogy *ZOULAT* faluban 3 művelt és 2 műveletlen szőlője volt a székesfehérvári káptalannak.

Szólád középkori történetét Guzsik Tamás dolgozta fel és adta közre a település monográfiájában. Érdekes adat került elő a török hódoltság korából, a török forrásokból. Eszerint Szóládon 1695-1715 között 34 háztartás volt, ezen adat szerint a település nagyobb volt, mint az akkori Teleki, Öszöd, Szárszó és Kereki. A törökök által kivetett adó között egyik legtetemesebb volt az úgynevezett *musttized*, amely ugyancsak a szőlőművelésre, a bortermelés jelentőségére utal.

A XVIII-XIX században gróf Hunyady József birtokába került a település és a környék. A XIX sz. elején 240 hold szőlőt tartottak nyilván a Hunyady birtokon, a jobbágyok tulajdonában összesen 449 hold szőlő volt. A filoxéra itt is nagy pusztítást végzett, és csak a XX. század elején kezdett el újra fejlődni, új fajták telepítésével a szőlőművelés.

A település körül elhelyezkedő szőlőterületeken általában nem építettek pince-présházakat. A leszüretelt szőlőt lovaskocsin szállították a gazdák faluban levő házaikhoz, itt préselték ki és általában itt is tárolták. Ismertebb szőlőfajták voltak az otello, delavare, noha, rizling.

Nagy Lajos, Kossuth u. 45. szám alatti adatközlő beszámolója, szerint e löszpincék a század elején készültek. Ő is épített ilyen 1930 körül édesapjával. Egy 5 m mély pincét két ember egy hét alatt tudott elkészíteni, csákánnyal, ásóval és vermeskapával. Naponta 1 m tudtak haladni. A pince padozata a terepszint alatt 15-20 cm volt, általában 1,50 m szélességű és 4-5 m

mélységű volt, felette 4-5 m magas földtakarással. A horog fölől pallóból készült ácsokos ajtóval zárták, mely fölött ugyancsak löszbe vájták a szellőző lyukat. Télen nyáron egyformán 15 C fok volt a pincében a hőmérséklet, így igen kedvezett a bor és különböző termények tárolására. Például a krumpli nem csírázott itt ki.

Nagy Lajos és Kocka Gyula falubeli lakosok elbeszélése szerint ezeket a pincéket eredetileg rejtékhelynek építették. Vagyis ide csak azt a bormennyiséget hozták, amit el akartak dugni a fináncok elől. Háború idején ide rejtették el a lányokat, asszonyokat. A pincék keskeny volta miatt csak egyik oldalon helyezték el ászok-gerendán a hordókat. A méceszt, poharakat, üvegeket a löszfalba vájt fülkékben tárolták.

A gazdák még ma is szinte naponta látogatják a pincéket. Több helyen kispadot, asztalt helyeztek elé. Itt tartották a legénybúcsúkat, pinceszereket, ilyenkor bográcsban főtt a pörkölt vagy a halászlé, és a horog hangos volt a vidám beszélgetéstől és énekszótól.

E hagyományt megőrizték, sőt fel is elevenítették. Egyre többen hoznak helyre beomlott pincéket, vagy hozzák rendbe a sajátjukat. A környékbeli települések kedvelt kiránduló helye, hiszen az itt levő gazdák mindig kaphatók egy jó beszélgetésre, melyhez szívesen kínálnak a jófajta helyi rizlingből.

A század első felében, még az 1950-es évekhez is messzi földről is jártak ide kocsmárosok és felvásárlók. Első alkalommal kóstolással kiválasztották a megfelelő bort, a hordót lepecsételték és később évente jöttek lovaskocsival. A bort hordóval együtt szállították el.

A löszpincéket jelenleg a település rendezési tervében helyi védelemre javasoltuk. Ugyanakkor úgy érezzük, hogy helytörténeti szerepüknél nagyobb jelentőségűek, történeti kutatásuk, teljes felmérésük és építészeti, műemléki, természetvédelmi értékelésük sürgető.

